

NOVA DOCUMENTACIÓ RELATIVA A
LES COMUNITATS DE CASTELLA, D'ANTONI PUIGBLANCH.
AMB UN EXCURS REFERENT A LES OBSERVACIONES
SOBRE LA LENGUA CATALANA

Francesc Xavier VALL I SOLAZ
Universitat Autònoma de Barcelona
Institut d'Història de la Ciència

1. INTRODUCCIÓ

En un article en curs de publicació en *Cercles. Revista d'Història Cultural*, dono notícia d'un fons desconegut del liberal Antoni Puigblanch, incorporat al dels ducs de Fernán Núñez de l'Archivo Histórico de la Nobleza (AHNOB), que, completant-ne d'altres, entre els quals destaca el de la Biblioteca Nacional de España (BNE), permet perfil·lar-ne la trajectòria intel·lectual i política. En aquest, em centraré en un full (AHNOB, Fernán Núñez, C.2145, D.3, n. 5, reproduït a l'apèndix), amb un dels cantons superiors estripat, però recompost, que, a cada cara, conté sengles esborranys autògrafs de Puigblanch en castellà, en què es refereix al seu cèlebre poema èpic *Les Comunitats de Castella*.¹ Si bé l'ordenació del fons és força caòtica, el full es troba entre notes sobre nombroses llengües, potser pel caràcter lexicogràfic d'un dels texos. A l'anvers actual (la cara en què s'ha escrit la signatura topogràfica de l'Arxiu), que no ha de ser necessària-

1. En canvi, no hi he localitzat cap esment ni al·lusió al poema *Lo Temple de la Glòria* (Pers 1842), que s'ha adjudicat, improbablement, a Antoni Puigblanch per Víctor Balaguer en diverses obres, sense argumentar-ho i volent potenciar els orígens liberals de la Renaixença, després que s'hagués atribuït a Josep Puig i Blanch (Corminas 1849: 199, Pers 1850: 95 i 1857: 226) i Ignasi Puig i Blanch (Corminas 1849: 212 i Pers 1863: 3). No es té constància de cap germà d'Antoni anomenat Ignasi i la seva cronologia (Corminas 1849: 212) no és prou coincident amb la de Josep (Fàbregas 1966: 15). Tampoc no són fefaents altres atribucions, com l'enginyosa de Max Cahner (2002: 720-794) a Ignasi Plana. A l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, es guarda un manuscrit del poema, la lletra del qual no sembla pas de Puigblanch, dins la factícia *Miscelánea manuscrita*, vol. V, text 19, amb una nota que recull la informació de Fèlix Torres Amat (1836: 264). Segons m'ha indicat l'arxiver Rafael Ginebra i Molins, a qui li agraeixo les facilitats de consulta d'aquest i altres volums de la miscel·lània, no hi tenen catalogat cap document de Puigblanch.

ment el primigeni, hi figura una «Explicacion de las voces que presentan alguna dificultad». Al revers, hi ha un paràgraf amb una presentació en castellà del poema, que acaba una mica abruptament.² En tot cas, no n'he trobat cap continuació.

Encara que no s'ha de suposar que els esborranys de les dues cares es redactessin immediatament, ambdós són escrits amb tinta negra i al·ludeixen a estrofes que poden ser les mateixes. El vocabulari ha de correspondre a les que Max Cahner, en el seu ardu esforç d'edició (2005: 520-523), ha numerat com a 79-82, mentre que Puigblanch ho fa de l'1 al 4, en el mateix ordre.³ La darrera numeració no suposa que aquestes octaves reials amb alexandrins es pensessin per encapçalar el poema —seria força estrany— ni que fossin les primeres escrites. De totes maneres, podrien ser-ho, perquè, com que arremeten contra Ferran VII, devien resultar-li especialment estimulants, per permetre-li alhora de desfogar el seu ressentiment i de conrear la sàtira, per la qual tenia predilecció (Vall 2009). El text del revers al·ludeix a «las cuatro siguientes octavas», tot i que no se'n reproduïx cap. Podrien ser les mateixes del glossari perquè, com veurem amb més detalls quan parlem de l'argument del poema, formen part d'una profecia.

No s'expliciten els destinataris dels esborranys, que podrien ser el mateix. No obstant això, si Puigblanch té prou en compte el seu interlocutor, el vocabulari es deu adreçar, com constatarem, a un castellanoparlant que desconixeria bastant el català, sobretot algunes paraules cultes, i que estaria mínimament interessat en les referències gramaticals que hi fa a l'italià i al francès, i la presentació del poema estaria pensada per a algú capaç d'interpretar algunes al·lusions personals. Un dels màxims confidents literaris de Puigblanch, com corrobora alguna nova carta que adduiré, és Julián de Villalba García (Sampedro 2021), que el va qualificar de «campeon» del «lomosín» (BNE, ms. 8853, f. 221v) i coneixia aquelles dues llengües, per bé que això no implica que hagi de ser el receptor de cap d'aquests textos.

Analitzaré aquestes explicacions de Puigblanch mateix, que poden sorprendre força en alguns aspectes, sobre el seu significat poema, el qual ha plantejat moltes incògnites pel que fa a diverses qüestions: el títol, l'origen, l'actitud lingüística, la ideologia, la temàtica, l'argument, l'ordre de les estrofes... En suggeriré algunes possibles interpretacions, que contrastaré amb les de la bibliografia.⁴

2. No es discerneix si la darrera paraula, que s'ha de referir a Calví, és «Calvino» o, com en anglès, «Calvin». Si la *i* estigués accentuada, la titlla no es distingiria prou d'altres punts allargassats. Podria semblar que el mot acaba amb un guionet, però no tindria sentit separar-ne la darrera síl·laba havent-hi prou espai. No queda clar tampoc si s'ha assimilat un punt final al darrer traç.

3. Es podrien qüestionar diversos aspectes de l'ordenació de Cahner. Per exemple, es basa en la suposició que Puigblanch va iniciar el primer exili desplaçant-se de Gibraltar, on hauria tornat tot i haver-hi estat capturat abans, amb intenció de navegar a Londres, passant per les Canàries (Cahner 2005: 480), mentre que, en l'article en curs, apporto una carta a la mare en què li manifesta la intenció de marxar imminentment de Cadis a França.

4. No he pogut consultar el treball de recerca de Joan Abelló i Juanpere, *L'èpica com una de les més belles arts. Oda al fanatisme d'Antoni Puigblanch. Estudi i edició crítica*, dirigit per Josep Maria Miró Juan i presentat el 7-9-2009 en el doctorat en Humanitats de l'Institut Interuniversitari de Cultura de la Universitat Pompeu Fabra, que no es guarda a cap biblioteca i que l'autor, segons ha tingut l'amabilitat d'indicar-me, té intenció de publicar reelaborat.

2. L'ORIGEN

El text del revers comença exposant la gènesi del poema:

Usando de la facultad [paraula escrita dalt de «libertad»] que se sirvió concederme el Sr. Arquiticlino, ó sea el amo de esta casa y presidente de la mesa de conmutar la oda en lemosin sobre el [ha restat una *a* en substituir l'article femení pel masculí] levantamiento de Madrid contra los franceses el 2 de Mayo de 1808, que me encargó la otra vez que tuve la honra de comer en su compañía en el parage alusivo á aquel suceso que debe hallarse [per damunt de la segona síl·laba de «tener lugar»] en el [l'article dalt d'«obr», que precedeix «mi»] poema *Las Comunitats de Castella* [a l'interlineat superior, figuren paraules de lectura dubtosa, algunes ratllades], he trabajado y voy á leer en desempeño de tan sagrada como gustosa obligacion las quatro siguientes octavas.

Queda clar, doncs, que la composició d'un poema en català per Puigblanch (a qui, tractant-se d'un autògraf, identifica ja la primera persona) obeeix a un encàrrec —per bé que esdevé plaent— en una conversa amb algú de certa autoritat i amb prou prestigi perquè consideri un honor menjar amb ell. Qui podia, però, sol·licitar-li un poema sobre aquests temes i, a més, en català, tenint-hi prou ascendent perquè algú tan contumaç com ell considerés «sagrada» l'obligació?

El *Diccionario de Autoridades* defineix *architriclino* de la manera següent:

Es aquel que tiene el empléo de cuidar de la disposición de las mesas para un convíte, y que las viandas se sirvan à tiempo y en orden. Es voz Griega compuesta de *Archos*, que vale superior, y de *triclinos*, que significa tres lechos, por ser costumbre de muchas Naciones en lo antiguo el comer recostádos en lechos.⁵

Seria estrany, però, que hagués encarregat el poema a Puigblanch algú estrictament d'aquest rang. A més, s'aclareix que el terme es refereix a l'«amo» [sembla que el sentit de «dueño o señor», *Diccionario de la lengua española*] de esta casa [paraula els significats de la qual no es redueixen al literal] y presidente de la mesa». D'altra banda, el verb *comer* restringeix les accepcions de *mesa* (excloent la referència a la de les Corts). Tot plegat fa pensar en un convit —no sé si prou nombrós per ser qualificat de *banquet*— suficientment formal per considerar-lo presidit per algú que hauria concedit de «conmutar» el primer tema pel suggerit per Puigblanch. S'alludeix, però, també a un altre àpat previ, que podria ser més familiar, en què es va encarregar un poema sobre el primer episodi. L'indret de les dues trobades sembla alludit pel d'un esdeveniment de *Les Comunitats de Castella*, que deu ser el principal. El terme *paraje* no ha de ser entès d'acord amb el significat que recull l'actual *Diccionario de la lengua española* («Lugar en el campo aislado y singular»), sinó en la més imprecisa del d'*Autoridades*: «Lugar, sitio o

5. <<https://apps2.rae.es/DA.html>>. [Consulta: 10 de març de 2024.] El terme *architriclino* s'ha fet servir en algunes traduccions castellanes de l'episodi de les Noces de Canà (Jn 2, 1-12).

estancia».⁶ En general, podria tractar-se de Castella, però, si, com seria més lògic, es concretés el lloc, hauria de ser Villalar, ja que, en la que s'ha considerat la primera estrofa del poema, s'enuncia que es canta «l(o) èxit desventurat», «quant, baix lo realista, lo patriot domat» «caygué» en aquesta vila (Cahner 2005: 460), on van ser derrotats els comuners i executats alguns dels seus cabdills.⁷

Si simplement ens preguntem qui va ser el màxim artífex de les celebracions commemoratives de les Comunitats de Castella, la resposta és inequívoca: Juan Martín Díez, el Empecinado.⁸ Essent general governador militar de Zamora i, eventualment, segons s'ha repetit, Capità General de Castella la Vella, se'l podria considerar, en certa mesura, «amo» de la contrada (concretament o de retruc, també de Villalar) i potser, en particular, d'algun edifici o dependència oficials, tal vegada militars, o propis. En tot cas, en aquesta vila, va promoure l'exhumació dels comuners: el 4 d'abril de 1821 es va obrir un expedient militar per desenterrar-ne les preteses despulles, com es va fer solemnement el dia 13.

En la sessió de les Corts del 18, Manuel Luis González Allende va llegir l'acta de l'exhumació —remarcant el patriotisme dels castellans—, Francisco Díaz Morales va demanar que s'inscriguessin els noms dels comuners Bravo, Padilla i Maldonado al saló, Martín González de Navas va sol·licitar que s'hi afegís el bisbe Acuña —revelant que ho pensava ja abans de rebre una carta en aquest sentit de l'Empecinado (de quatre dies abans)— i Puigblanch, atribuint-se també la iniciativa de la inscripció, va reclamar una representació territorial paritària entre els dos antics regnes, reduint la terna de comuners a un i contrapesant-lo amb un justícia d'Aragó:

No son solo esos heroes de Castilla los que merecen llamar la atencion de las Córtes, sino tambien los de Aragon. Hace algun tiempo tenia ánimo de hacer una indicacion á fin de que se inscribiesen en este salon el nombre de Juan de Padilla, como el héroe en cuya muerte espiró la libertad de Castilla, y el de don Juan Lanuza, en la cual acabó la libertad de Aragon. Gefes uno y otro de los sostenedores de la libertad de los dos reynos, tienen igual derecho á nuestra gratitud y memoria, y merecen ser inscritos como los principales caudillos de la libertad en este salon.⁹

6. <<https://dle.rae.es/paraje?m=form>> i <https://apps.rae.es/DA_DATOS/TOMO_V_HTML/PARAGE_001976.html>. [Consulta: 10 de març de 2024.]

7. L'oxímoron és molt similar al de l'«éxito malogrado» de *La Abeja del Turia*, 11-4-1820, p. 2, que no cal, però, que l'influeixi, atès que es tracta de la paradoxa tòpica de les derrotes victorioses perquè s'ha perdut dignament en defensa d'un ideal.

8. Per exemple, Enrique Berzal de las Rosas (2008: 216) afirma que «el promotor de tales actos no fue otro que el Empecinado».

9. Les actes de les Corts es troben digitalitzades a <https://app.congreso.es/est_sesiones>. [Consulta: 10 de març de 2024.] El 19 de març de 1822 es va aprovar que s'hi inscriuriu els tres comuners, però compensant-ho amb el mateix nombre de participants en les Alteracions d'Aragó contra Felip II (a més de Lanuza, Diego de Heredia i Juan de Luna), tots com a «defensores de las libertades» dels respectius regnes. Puigblanch rememora part de l'afer en els *Opúsculos* (s. a.: II, 471, i 490). Com que Lanuza va ser titllat d'heretge, ja s'hi havia referit en la *Inquisición sin máscara* (1811-[1813]: 320-323). Si bé calia un nom prou significatiu i, amb aquest, Puigblanch s'assegurava el suport aragonès, mantenint-se en el regnat de Carles I, hauria pogut adduir les Germanies (Duran 1982). Si més no, en la *Inquisición*

Tot seguit, es va crear una comissió per a aquests homenatges, de la qual va formar part Puigblanch. Ell mateix el 24 de juny en va llegir el dictamen, del dia 20, «desde la tribuna».¹⁰ El 24 de setembre es va dedicar una funció fúnebre als comuners a Villalar, després de la qual no va mancar una «lúcida comida».¹¹ No em consta que Puigblanch hi assistís, ni que visités Villalar altres vegades ni que s'entrevistés aleshores, abans o després, amb el Empecinado, però és possible que almenys algun d'aquests supòsits sigui cert. Havent viscut a Castella, seria fàcil que hagués anat a aquesta ciutat, que li podria interessar també com a escenari del poema, i, com a membre de la comissió, seria normal que assistís a actes sobre els comuners i que hagués contactat amb aquest militar que els impulsava, amb qui, essent a més correligionaris, podria haver coincidit també en altres circumstàncies.

En tot cas, Puigblanch es consideraria honorat per compartir taula amb ell, per la seva rellevància i per l'admiració que li professava, com proclamarà en els *Opúsculos* (s. a.: I, CXLVI, 96, i II, 510), pel seu «patriotismo» i, en particular, el «notorio afecto» a la «Constitucion», accentuada pel desterrament i «la muerte bárbara».¹² Evidentment, el tema final del poema complauria especialment Juan Martín, no solament per la mitificació liberal de la gesta, sinó perquè hi havia contribuït notablement, i potser perquè ja era membre de la societat secreta de Los Caballeros Comuneros o Hijos de Padilla.¹³ També és obvi que celebraria un poema sobre la Guerra del Francès, en què es va forjar com a heroi (Ausín 2016).

Per què podria voler, però, el militar de Castrillo del Duero, on tenia una casa de camp, que el poema fos en català? Merament per raons propagandístiques? Segons Joan M. Gómez (1976), sembla que «aprengué» aquesta llengua, de jove, durant la Guerra Gran (1793-1795). Pío Baroja (1977: 9-10), en la novel·la *Los contrastes de la vida*, de la sèrie *Memorias de un hombre de acción*, l'imagina adreçant-se a una trentena de militars catalans, que van quedar «atònitos», en la seva llengua: «Aquí tenim al general Empecinado, que ve a sopar am vosaltres. [...] Catalans, per la salut de nostre rey y per la felicitat de España!».

Aquests arguments porten a haver de conjecturar la possibilitat que l'Empecinado encarregués el poema a Puigblanch, per més que pugui semblar estrafolària. Quedi clar,

sin máscara (1811-[1813]: 77), destaca que a Mallorca envers 1525, durant «la guerra de las comunidades», alguns «patriotas» van atacar l'edifici de la Inquisició.

10. *Dictamen de la comision especial encargada de informar á las Córtes sobre el modo de honrar la memoria de los principales defensores de las libertades de Castilla y de Aragón*. Madrid: Cosme Martínez.

11. *El Imparcial*, núm. 21, 30 de setembre de 1821, p. 81, entre altres cròniques de l'acte.

12. En un poema que sembla autògraf i que si li ha atribuït, «Manifiesto de Fernándo VII en 1830», es qualifica el Empecinado d'«heroico», remarcant, hiperbòlicament, que va ser «el primero» a lluitar contra els francesos i denunciant que, per liberal, va ser penjat amb escarni (BNE, ms. 3702, f. [44r], transcrit per Jardí 1964: 164).

13. Puigblanch, en el *Prólogo de un tratado sobre la regeneración política de la España*, obra de la qual m'ocupo en l'article de *Cercles*, pretén haver-ne inspirat el nom «con ocasión de una frase por mi puesta en el Dictamen de la Comisión de Cortes para honrar la memoria de los Comuneros» (Jardí 1960: 343). En els *Opúsculos*, hi ha també diverses referències a aquesta associació.

però, que, igual que no la puc descartar, no la puc donar per certa i que soc ben conscient que pot haver-hi altres alternatives desconegudes. No sembla que Puigblanch s'ho inventi ni que tingui interès a fer-ho, si no s'averkonyia fins aquest extrem d'usar el català, cosa que no sembla. Sigui com sigui, convé destacar que el text explicita que algú li va demanar de compondre un poema en català sobre el Dos de Maig de 1808 i, a petició de Puigblanch (ja que es tracta d'una concessió), li va permetre de canviar-ne l'assumpte pel de les Comunitats de Castella, probablement a Villalar.

3. ELS DOS TEMES PROPOSATS

L'acceptació d'exaltar gestes castellanès l'explica l'espanyolisme liberal de Puigblanch, però cal no oblidar que va residir part important de la seva vida a Castella, on es va acabar de formar i va prosperar. Encara que queda palès que preferia l'episodi dels comuns al del Dos de Maig, la Guerra del Francès havia estat mitificada també per catalans, no solament les proeses catalanes, com la del Timbaler del Bruc (Duran 2008). Puigblanch, que va deixar aleshores la Universidad de Alcalá per tornar a casa i que durant el Trienni Liberal residiria a Madrid, exalça la resistència madrilenya en els *Opúsculos* (s. a.: I, CXXXV):

Verdad que si no es hoi un monton de escombros esta ciudad [Londres] que tanto i tan apri-se se extiende i se hermoséa, quizá lo debe a nuestro dos de mayo de 1808 en Madrid, que tan costoso i tan de ningún provecho nos ha sido a los españoles, pues la honra que nos valió aquel sacudimiento la perdimos con nuestra apatía cinco años después.¹⁴

Evidentment, però, l'havia d'atraure més l'altre tema, per motius generals, però també pel seu protagonisme en la culminació de la mitificació del comuns, iniciada anteriorment. Més enllà de l'oda «A Juan de Padilla» (escrita el 1797 i recollida en les *Poesías patrióticas*, publicades el 1808), de Manuel José Quintana, i de la tragèdia *La viuda de Padilla* (representada el 1812 a Cadis), de Francisco Martínez de la Rosa, obres que Puigblanch molt probablement coneixia —es refereix als autors en la faceta política en els *Opúsculos*—, sobre l'episodi proliferen estudis, assaigs, obres teatrals, narracions i poemes, en forma de llibre o dispersos en la premsa, i els comuns, a més d'inspirar també els artistes plàstics, denominen revistes, carrers, places, vaixells i persones (Ratti 1970, Gutiérrez 1973).¹⁵ Que Puigblanch, com fan també altres catalans, escrigui un poema sobre l'episodi no té, doncs, res d'insòlit, ans al contrari.

14. A més, hi augura que, encara que s'establís a Espanya «mañana un gobierno libre», no seria com Anglaterra «en siglos» i proclama que «vergüenza me daría ser español si hubiera estado en mi mano no serlo» (s. a.: I, CXXXV).

15. M'abstinc de referir les abundants mostres que n'he trobat i no he vist citades, com algun poema d'Aribau.

4. L'ACTITUD LINGÜÍSTICA DE PUIGBLANCH

Aquesta qüestió ha estat ja força comentada, fins i tot amb aportacions monogràfiques, com les de Jorba (1983), Abelló (1989) i Moran (1989). Només en remarcaré que, a més de la vinculació de la ideologia lingüística a la política i de la situació sociolingüística —sens dubte condicionants—, cal tenir en compte també factors personals. El català era la llengua materna de Puigblanch, com, més enllà de l'obvietat i de la mitificació de l'adjectiu, il·lustra la correspondència en català amb la mare (a la del ms. de la 8853 de la BNE, s'afegeixen les d'AHNOB, Fernán Núñez, C.2145, D.3, núm. 3 i 43), si bé va residir més fora de la seva terra natal que en ella. Segons evoca Puigblanch en els *Opúsculos* (s. a.: I, 57, i 64), va traslladar-se a Castella «no tanto por ver de hacer fortuna a ejemplo de otros», «cuanto para aprender a hablar mas i mejor el castellano» perquè volia ser escriptor (creient, doncs, que ja no era possible de ser-ho plenament en català). Fins i tot presumirà, sovint indegudament i de manera polèmica, del coneixement de la llengua castellana.

Com és també conegut, Puigblanch (1811-[1813]: 306), en *La Inquisición sin máscara*, amb termes centralistes i il·lustrats, afirma:

Se hace indispensable abandone el idioma provincial, si ha de estrecharse mas y mas baxo las nuevas instituciones con el resto de la nacion, e igualarla en cultura. Desengañémonos ya, y entendamonos que será siempre extrangero en su patria, y que por consiguiente quedará privado de una gran parte de la ilustracion que proporciona la recíproca comunicacion de las luces, el que no posea como nativa la lengua nacional.

Abelló (1988: XXVII) ja ha advertit que, en el ms. 7237 de la BNE, f. 110r, per a una projectada nova edició revisada i augmentada (Puigblanch s. a.: I, «otros anuncios, impresos ya los opúsculos», 1-2), s'ofereix la disjuntiva «ó que le cultive hasta aproxîmarle en lo posible al castellano», amb la postilla «y acaso seria esto lo más fácil» a l'interlineat.¹⁶ Cal afegir que aquesta proposta es va afegir a la versió anglesa (Puigblanch 1816: II, 127), amb la variant de l'opcionalitat: «Or else cultivate it so as to approximate it in every possible degree to Castilian (which probably would not be difficult) if it is their desire».

Ja s'ha adduït també que Puigblanch (s. a.: I, «otros anuncios impresos ya los opúsculos», 5) en el prospecte de *La regeneración política de la España*, va establir, igualment, el castellà com a «idioma nacional», però amb la clàusula «sin perjuicio de cultivar por su particular gusto, y para mas radicar en sí el amor al suelo natal y sus leyes el cántabro o vascuence, los cántabros, y el catalán o lemosino los catalanes, así como el suyo los portugueses».¹⁷ No sé si l'auge del romanticisme pot contribuir a aquesta valoració del

16. A més, en el ms. 8300 de BNE, f. 163r, que correspon a la primera edició amb correccions i addicions, figura la mateixa proposta, però sense la postilla, i en el ms. 7604, II, f. 127v hi ha només l'inici de la nota de la qual forma part el passatge citat.

17. En ms. 20242/35 de la BNE, f. 57-62, hi ha una proposta de constitució d'un estat innominat, en què es propugna un «lenguage universal».

conreu de les llengües vernacles, l'ús de les quals, però, no es determina prou. De totes maneres, és coherent amb l'estima que havia manifestat sempre a la seva terra i amb la proposta confederal i no nega la consideració del castellà com a llengua comuna, de manera que l'evolució és relativa. En tot cas, obeint el fet d'escriure un poema en català a un encàrrec, potser la temptativa va contribuir a esvair prejudicis.

5. OBSERVACIONES SOBRE LA LENGUA CATALANA

Francesc d'Assís Ferrer de Navas, III marquès de Cornellà, va donar a la BC diverses obres que la família guardava a Arenys de Mar: a més de llibres (entre els quals un exemplar dels *Opúsculos*, signatura topogràfica 83-8-17652/3, amb alguna anotació o marca), el ms. 2362 (una còpia de la *Gramàtica Catalana*, de Josep Ullastra, i «Noticias del Autor [d'aquesta gramàtica] y sus obras», de Francisco Reynes), el ms. 2921 (una llibreta amb extractes de llibres, que s'han atribuït a Antoni Puigblanch) i el ms. 3236 (unes *Observaciones sobre la lengua catalana*).¹⁸ Hi han estat registrats, respectivament, el 1975, el 1985 i el 1987, com a donacions de Francesc d'A. Ferrer i, havent mort el darrer d'aquests anys, de Guillem de Balanzó i Ferrer, nebot seu. El primer manuscrit i, dins d'aquest, l'últim havien estat descoberts el 1936, a la «casa dels Ferrer de las Navas» d'Arenys de Mar per Josep Maria Miquel i Vergés ([1958]: 328 i 332), que els va relacionar amb l'exiliat Joaquim Maria Ferrer, havent descartat el «comte de Navas», títol al qual aspirava la família.¹⁹

18. Antoni Sansaloni, del Servei d'Adquisicions de la BC, ha tingut l'amabilitat de facilitar-me un inventari dels exemplars amb l'exlibris de Ferrer de Navas. Segons m'ha comunicat Anna Gudayol, cap de la Secció de Manuscrits de la mateixa biblioteca, a qui agraeixo també altres informacions, referent al ms. 2921, en el llibre de registre, s'ha anotat amb lletra d'Amadeu-Jesús Soberanas, director de la tesi de llicenciatura d'Abelló, que també s'hi refereix (1986: 63): «A. Puigblanch, Notes i extractes. Autògraf. S. XVIII-XIX». L'atribució de <<https://www.memoriapersonal.eu/browser/view/122>> [Consulta: 10 de març de 2024.] sembla basada en l'esmentada tesina, que s'hi cita. En el manuscrit, no consta, però, el nom de Puigblanch i la lletra difereix almenys de la seva més habitual. Als f. 1-54, s'extracta la traducció d'Agustín García de Arrieta *Principios filosóficos de la literatura*, de Charles Batteaux, Madrid: Imprenta de Sancha, t. II, 1798, i t. III, 1799; als f. 55-62, la versió de Juan Sempere Guarinos *Reflexiones sobre el buen gusto en las ciencias y en las artes*, de Ludovico Antonio Muratori, Madrid: Imprenta de don Antonio de Sancha, 1782; al f. 63-80, l'*Informe sobre la ley agraria* (1795), de Jovellanos, autor al qual es fan diverses referències en els *Opúsculos*. Segons Félix Torres Amat (1836: 508), Puigblanch va presentar al rei «la traducció de una obrita árabe» sobre agricultura (en el ms. 8853 de la BNE, f. 3, hi ha una carta, sense anir, que sembla tenir-hi relació). Aquesta coincidència no prova, però, que el quadern sigui seu ni tampoc ho fa l'interès per la Retòrica i la Poètica, a les quals es va dedicar especialment en èpoques anteriors a la primera traducció, apareguda quan era estudiant Dret a la Universidad de Huesca. En l'article de *Cercles*, en perfilo la carrera acadèmica amb nova documentació.

19. El comte consort de las Navas, Luis Antonio Pizarro y Ramírez, és esmentat en una carta, datada a Madrid el 17 de novembre de 1835, en què Antonio Brosa comunica a Puigblanch que ha cedit al comte una obra seva, havent-s'hi interessat per a «la legistatura» (FERNAN NUÑEZ_C_2145_D.3,

A l'Arxiu Administratiu de la BC (c. 1173/6), es conserven diverses relacions dels exemplars donats, una genealogia de la família dels donants i correspondència entre Jordi Rubió i Balaguer i Francesc d'A. Ferrer, que, en una carta del 22 de maig de 1973, va anunciar que lliuraria els «escritos» que contenia la gramàtica d'Ullastra. En aquesta carta, s'ha afegit «el 25-IV-74 ho va veure la srta. Anguera». Encara que Rubió hi havia de tenir molt d'interès no solament com a director de la BC, sinó també per als seus estudis, probablement va activar les gestions el fet que Montserrat Anguera i Soler elaborés aleshores una tesi, dirigida per Antoni Comas, sobre Ullastra, presentada a la Universitat de Barcelona aquell any. Rubió deu al·ludir a ella com «la nostra recomanada» en un esborrany de carta per a Francesc d'A. Ferrer sense data, en què, a més, conjectura que la «biblioteca degué ser formada per Bruno Ferrer i Albareda», advocat mataroní. Montserrat Anguera (1974: XXIV-XXV) assenyalava també que ell n'és «el primer possessor conegut». A l'exemplar dels *Opúsculos* donat a la BC, figura escrit a mà, com a propietari, el nom de «F[rancesc]. Ferrer y Busquets», fill de Bru, també advocat i empresari, fet que no implica que el llibre no fos del pare.

Juntament amb el ms. 3236, es guarda una carta de Rubió a Francesc d'A. Ferrer del 23 de gener de 1977, en què li demanava que no s'oblidés d'«una relació sobre la llengua catalana que no va venir amb els llibres d'Arenys», que ha de correspondre a les *Observaciones sobre la lengua catalana*. Sovint se citen com si fossin amb tota seguretat de Puigblanch, sense ni advertir que no hi figura cap autor. De fet, es tracta de la còpia parcial d'un text epistolar (com revela l'apòstrof «amigo», a més de la 2a persona del singular). El títol s'ha retolat amb una altra lletra i tinta, la mateixa amb què s'ha afegit a l'inici la paraula «Resuelto», per contextualitzar «a tantear», i alguna correcció.

Quan Miquel i Vergés (Miquel 1989: 156) va donar a conèixer el text el 1938, el va atribuir a Puigblanch en forma d'interrogació retòrica:

¿Qui podia ésser que a començaments del segle XIX s'interessés des d'Anglaterra per la gramàtica de Ballot, adquirís llibres de filologia, fes consideracions, algunes d'elles interessantíssimes, sobre la llengua catalana i àdhuc es mostrés disposat a escriure un poema en la nostra llengua? Un nom es destaca en primer pla: el d'Antoni Puig i Blanch.

Entre altres arguments, destacava, a més, que Puigblanch, en els *Opúsculos*, considera el català com un dialecte del llemosí i remarca que s'assembla al portuguès (Miquel 1989: 157-158). Amb tot, qualifica la conjectura merament de «sospita», que caldria «escatir fins a l'evidència» (Miquel 1989: 158). En altres escrits conclourà, però, que l'atribució és segura, com en l'estudi inèdit que culmina la seva recerca (Miquel 1958: 325-332), en què, a més d'abundar en aquests arguments, n'afegeix d'altres: l'egolatria, les referències a Francesc Vicent Garcia,²⁰ la comparació de llengües —en precisa el co-

núm. 50). Sobre l'estudi de Puigblanch per part Miquel i Vergés, veg. Jardí (1964) i Segarra (1989: 31-32), a la qual agraeixo les seves classes, particularment les relatives a la llengua catalana d'aquesta època.

20. La recepció d'aquest autor és, però, molt abundant (Rossich 2010). Sobre la que en va fer Puigblanch, veg. Vall (2023). L'anotació d'un llibre de Francesc Vicent Garcia a què es refereix Jardí

neixement del grec, però potser volia destacar el de l'hebreu, més infreqüent i que permet suggerir la similitud entre elisions vocàliques catalanes i hebrees (f. 9v)—, el seu criteri sobre la morfologia del subjuntiu i la sinalefa, que, en els *Opúsculos*, recorda que va recomanar d'aplicar a la traducció del *Nou testament*, la coincidència de la primera paraula del títol —si bé cal tenir en compte que, com he remarcat, va ser afegit— amb la del de les *Observaciones sobre el origen y el genio de la lengua castellana*, la consideració com a filosòfiques d'aquestes obres lingüístiques, com altres estudis filològics de Puigblanch —encara que és habitual a l'època—, la ubicació de l'origen del català al segle II, al qual seguiria l'italià, com es propugna en l'esmentada obra sobre el castellà, i la designació d'«Inglaterra». Es podria posar algun altre exemple de recurrència de lèxic o fraseologia —per bé que cal ser molt caut en l'aplicació d'aquest argument—, com «desempeño» i «desengañémonos» (1989: 164 i 167), paraules que apareixen, entre altres textos seus, per exemple, en passatges citats en aquest article.

Els llibres que s'esmenten en les *Observaciones sobre la lengua catalana* no figuren en la llista de la subhasta pòstuma dels de Puigblanch, començant pel que motiva les reflexions, la *Gramàtica i apologia de la llengua catalana*, de Josep Pau Ballot, del qual només hi consta una edició barcelonina, sense data, de la *Gramàtica castellana*.²¹ Segui com sigui, hi deuen mancar molts llibres propietat de Puigblanch, per diverses circumstàncies, a més dels que pogué consultar sense ser seus. En el ms. 7217, f. 351-353, hi ha un extracte d'un llibre de Juan Antonio Pellicer, *Ensayo de una biblioteca de traductores españoles*, amb referències a Enrique de Villena i els Jocs Florals, autors i certamen citats en les *Observaciones sobre la lengua catalana* (f. 8v).

La confrontació dels criteris lingüístics d'aquesta obra (especialment, els ortogràfics) amb els de *Les Comunitats de Castella* no confirmen ni neguen l'atribució, perquè no n'he detectat cap coincidència o divergència prou rellevants i podrien variar o no ser aplicats com a llicència poètica. En canvi, ha passat desapercebut un altre indicatiu força concloent. En les *Observaciones sobre la lengua catalana*, s'afirma que fins i tot el País Valencià va per davant de Catalunya pel que fa a la ciència. Aquest elogi podria fer pensar que el text no pot ser de Puigblanch, per la propensió a arremetre contra els valencians, sobretot per l'enemistat amb Joaquim Llorenç Villanueva i Vicent Salvà, però, ben al contrari, en els *Opúsculos* (s. a.: I, CLI), també en reconeix l'avantatge en aquest aspecte.

(1960: 276) deu correspondre a la del ms. 2717, f. 157r, però és relativa a les *Obras poéticas* de Vicente García de la Huerta, llibre que degué adquirir, perquè es va vendre en la subhasta de la seva biblioteca (*Catalogue of the Learned and Valuable Library of the Late Dr. D. Antonio Puigblanch [...] Which Will Be Sold by Auction by Direction of the Court Chancery by Mr. L. A. Lewis, Londres, Torras & Co, [1841], p. 46, núm. 1124*). A més, el cita en els *Opúsculos* (s. a.: I, LXV-LXVI, i II, 421). Em refereixo a aquest catàleg, ja conegut, i al llegat de Puigblanch en l'article de Cercles.

21. *Catalogue of the Learned and Valuable Library of the Late Dr. D. Antonio Puigblanch*, p. 40, núm. 971. Com, entre altres fonts, indica Jorba (1979: 31), remetent al *Diario de Barcelona*, 25 d'octubre de 1806, Ballot havia estat «preceptor del futur comte de Fernán Núñez», però, per les dades que aporta en l'altre article, aquest fet no pot explicar que papers de Puigblanch es trobin en el fons d'aquest llinatge.

Pel que fa a la data de les *Observaciones sobre la lengua catalana*, Jardí (1964: 281), a partir d'una carta, de l'11 de gener de 1816 (ms. 8853, f. 41), de Peter Stirling a Puigblanch, anunciant-li que li enviaria dos llibres en català sense especificar, es planteja, cautelosament, si un d'ells podria ser la *Gramàtica i apologia de la llengua catalana*. Abelló (1986: 37) ha conjeclurat perspicaçment, si bé de manera no prou provada, que les *Observaciones sobre la lengua catalana* podrien ser una còpia d'una carta a Stirling, potser com a resposta a aquest enviament i suposant que Puigblanch cregués que pogués interessar-li la qüestió, feta per un passant de Bru Ferrer, el qual era parent d'aquest comerciant d'origen irlandès (Reixach 2008: 288). Ho justifica perquè la lletra és «idèntica» —almenys molt similar, tot i algun traç diferent— a les còpies dels poemes d'Ausiàs March i de *La persecució dels porcs*» (BNE, ms. 3727, f. 1-24 i 118-131), a les quals es va referir Bru Ferrer en una carta a Puigblanch del 26 de novembre (BNE, ms. 8853, f. 48-49), en què, a més, confessava que Stirling li n'havia deixat veure de seves. La mateixa calligrafia es trobaria en una carta a Puigblanch de Joan Ferrer, germà de Bru, amb un afegitó d'aquest, signada per ambdós amb lletres i tinta diferents del text (BNE, ms. 8853, f. 452-453, de 4 de maig de 1835).²²

Jordi Rubió i Balaguer (1986: 314-315) considera que estranyaria que Puigblanch, si posseís el llibre *Choix des poésies originales des troubadours*, de François-Just-Marie Raynouard, no el cités en *Observaciones sobre la lengua catalana*, com fa en altres escrits, i que s'hagués gastat tants diners comprant el de Pèire Godolin (s'hi esmenta, amb la forma francesa «Goudelin», que és la que figura en l'edició). Puc documentar que en figuren tres volums (datats, pel primer, el 1816) entre els llibres seus subhastats.²³ De totes maneres, la citació no és obligada i podria ser que a l'autor de les *Observaciones sobre la lengua catalana* li interessessin les *Œuvres* de Godolin per altres motius: per exemple, remarca que inclouen un glossari de la «lengo Moundino», que aclareix que és la que es parlava a Tolosa «quando había allí la academia de poesía provenzal», i les esmenta per documentar l'elisió de la vocal de la preposició *per* amb un vers d'aquest poeta (f. 9r). A més, es mostra cofoi d'acabar d'arribar «de fuera», locatiu imprecís, amb els dos toms de l'edició d'Amsterdam de 1700, aconseguits en una «subasta o como aquí llaman *auction*» «por equivalente de dos pesos fuertes», havent hagut de pujar (f. 8).²⁴

22. Les altres cartes de Bru Ferrer, en canvi, firmades amb les inicials, deuen ser escrites amb lletra seva. Puigblanch havia estat condeixeble als escolapis del seu germà, com prova l'*Academia de piedad, y letras, ó examen de catecismo, leer, escribir, aritmetica, latinidad, poesia, y retorica que en tres dias, y actos diferentes ofrecen al publico los discipulos de las Escuelas Pias de la ciudad de Mataró en los dias [6, 7] y [8] de Julio de 1789*, que comento en l'article de *Cercles*, com a mostra de la gran formació retòrica, poètica i clàssica de Puigblanch ja a secundària.

23. *Catalogue of the Learned and Valuable Library of the Late Dr. D. Antonio Puigblanch*, p. 33, núm. 798.

24. Manuel Poy i Comes (1824: 139) indica que aquesta moneda, és a dir, «un peso de á 8 reales de plata» es canviava a Anglaterra a «cerca de 38 dineros esterlines» (*pence*), preu, doncs, aproximat i, a més, fluctuant. 12 equivalien a 1 sou (*shilling*) i 240 a una lliura, esterlins. Per tant, «dos pesos fuertes» serien uns 6,3 xílins. Els preus que donaré deuen ser en aquesta moneda, per l'abreviació amb una s o per la posició en les columnes.

He trobat només un parell de catàlegs de sengles subhastes a la Gran Bretanya, amb anotacions manuscrites de preus i compradors, en què apareix aquesta edició, fetes per Robert Harding Evans al seu establiment del c. de Pall-Mall, de Londres (a la City of Westminster): la dels llibres de Robert Lang, el 1828, i la dels de George Hibbert, el 1829.²⁵ A la British Library (BL), n'hi ha un exemplar del primer catàleg, en què s'indica l'import (10) i que l'ha adquirit «Payne», segurament l'important llibreter londinenc anomenat Thomas (més probablement que «Mayne», cognom també d'alguns llibreters), i un del segon, amb el cost (4) i, segons sembla, l'abreviació usual «Do.», que correspon a *ditto*, de manera que el comprador seria l'esmentat anteriorment, «Thorpe», probablement un altre important llibreter de Londres de nom també Thomas.²⁶ Confirma la lectura un exemplar de la Biblioteca Nazionale Centrale de Fierenza (BNCF) en què s'ha abreujat també aquesta paraula italiana i coincideixen els compradors i els preus d'aquesta entrada i l'anterior, mentre que, en un altre, hi figura un import diferent (11.6) i, en un tercer, no n'hi ha cap, d'indicació.²⁷ De la manera com les *Observaciones sobre la lengua catalana* es refereixen a l'adquisició, no sembla que l'edició s'hagués comprat mitjançant un intermediari, ans s'indica que un llibreter n'hauria demanat molt més, «una onza lo menos» (f. 8v).²⁸

No en considero, doncs, prou demostrada cap datació de les *Observaciones sobre la lengua catalana* ni tan sols l'autoria de Puigblanch, si bé, lluny de negar-la, n'he aportat nous arguments, que encara la fan més probable. Partint d'aquest supòsit, caldrà revisar les referències que s'hi fan al poema a les envistes de les fins ara ignorades explicacions de Puigblanch. A l'inici de les *Observaciones sobre la lengua catalana* (f. 1r), es proclama:

Resuelto á tantear mis fuerzas con un poema siquiera para que ya que haya de morir este idioma se le sepulte con honra quedando en él un escrito que merezca leerse; pues como advierte el citado autor, por desgracia no tenemos en él, por haberse cultivado al renacimiento de las letras producción ninguna de importancia, habiendo enmudecido los poetas provenzales con las guerras de religion [paraules ratllades il·legibles] en el Languedoc y el establecimiento de la superior; n[*N* corregida, igual que el signe de puntuació anterior, que devia ser un punt]o sé cual será mi desempeño, pero sí estoy persuadido que una buena poesia sobre un asunto tan interesante como el consabido seria mas bien recibida que en castellano. Por de contado tiene en su favor cierta curiosidad publica que no tiene el otro, y que se lisongea al amor propio de dos diferentes naciones, a las quales pertenece la francesa y la española.

25. *A Catalogue of the valuable library of the late Robert Lang [...]*, London: W. Nicol, 1828, p. 47, núm. 986, i *A catalogue of the library of George Hibbert*, London: W. Nicol, 1829, p. 191, núm. 3426.

26. N'agraeix les reproduccions i les informacions a Elias Mazzucco i Paul Terry, del Rare Books & Music Reference Team de la BL.

27. PALAT 1.7.2.18, BONAM 1364 i NENC 2.10.6.37, respectivament. N'agraeix les reproduccions i les informacions a Verusca Gallai i Bernardo Rossi de l'Ufficio Informazioni Bibliografiche de la BNCF.

28. En tot cas, consta que el 1824 Puigblanch havia adquirit llibres en la subhasta d'Evans de la llibreria de Conde (Glendinning 1959: 84).

Coincideix aquest passatge amb la presentació de *Les Comunitats de Castella* per Puigblanch amb el fet que s'hi parla de dos temes, un d'ells preferible. No han de ser els mateixos, però podem preguntar-nos com els explicitats per Puigblanch podrien encaixar-hi. Pel que fa a l'únic definit directament, el predilecte, deixant a banda la «curiositat pública», que és més relativa, pertanyeria, doncs, tant a Espanya com a França i les afalagaria. En el cas de la Guerra del Francès, el tema n'era comú, però no resultava favorable a l'elogi dels francesos des d'una perspectiva espanyola. Per contra, el component francès de les Comunitats de Castella és més escàs i tangencial. Miquel i Vergès (1958: 364 i 378) el va justificar per l'entroncament amb l'imperi Carolingi: «Del francès [franc] Carlomagno, los cortesans complots» (Cahner 2005: 461, núm. 2). Les referències a la monarquia pròpiament francesa no són precisament laudatòries, ni pel fa als orígens («de N'Hug Capet, la mal sucosa planta») ni als Borbons (Cahner 2005: 523, núm. 82). En termes d'adscripció estatal, també es podrien considerar franceses les referències al llemosí i als trobadors. Pel que fa a l'època en què se centra l'argument, convé tenir present que Francesc I va ser un dels màxims enemics de Carles I, amb qui va lluitar diverses vegades, en una de les quals va ser fet presoner, com recorda la cèlebre cançó popular «La presó del rei de França». D'altra banda, podríem apellar al progressisme predominant en la tradició francesa.

L'actitud de Puigblanch envers França, un cop decebut plenament del projecte liberal espanyol, arriba a l'extrem, tot i aclarir que no ha estat mai «adicto á los franceses», de desitjar que Catalunya s'agregui a França, com a mal menor («lo tengo todo por menos malo que ser español»). Ho confessa en l'esberrany d'una carta al seu cosí Desideri Isern, del 22 de novembre de 1823 (encara que s'hi indica que es va escriure el 23 de febrer) en un passatge ratllat i que no s'incorporarà a una còpia més en net (BNE, ms. 8853, f. 316-319). Sense personalitzar, en els *Opúsculos*, Puigblanch (s. a.: I, CXXII) proclama:

Interés en continuar siendo españoles no tienen hoy ninguno mis paisanos, perdidas para Castilla las Américas, cuyo comercio en alguna manera compensaba la pérdida de sus fueros; por otro lado la Francia tiene de mucho atrás puesta su mira hasta el Ebro.

En les estrofes conegudes no s'elogia, però, França, mentre que s'exalta la Gran Bretanya (Cahner 2025: 524-525, núm. 84-86).

Que el segon tema de les *Observaciones sobre la lengua catalana* fos més ben rebut en català, es podria explicar més que perquè l'idioma el faria ressaltar entre les nombroses obres castellanes i seria valorat com un gest de bona voluntat pels unitaristes, perquè els catalans l'acceptarien millor ja que l'ús de la llengua pròpia compensaria el caràcter castellà del mite o pel tarannà més progressista que Puigblanch (s. a.: I, CXXII) els atribueix:

El catalán mismo en otro tiempo de carácter tan libre, ha perdido no poco de su amor a la libertad, después que se halla unido al indolente castellano, sobretudo después de los repetidos vanos esfuerzos que ha hecho por recobrarla; la cual unión fué por el estilo de Mexencio, atar a un cuerpo muerto un hombre vivo para qué fuesen dos los muertos.²⁹

29. Es tracta del tirà etrusc Mecenzi, present, entre altres obres, en l'*Eneida*.

Tanmateix, tot plegat no sé si justificaria les apreciacions de les *Observaciones de la lengua catalana* sobre els temes suposant que les hagués escrites Puigblanch i es referís sin al Dos de Mayo o les Comunitats de Castella.

6. LA CRONOLOGIA DE LA CONCEPCIÓ I LA COMPOSICIÓ

L'auge de la mitificació dels comuners i, en particular, l'homenatge de 1821 ha portat a situar la gènesi del poema durant el Trienni Liberal. S'hi han decantat diversos estudiosos, com Miquel i Vergés (1958: 364-365), Enric Jardí (1960: 291) i Batista i Roca (1971: 114).³⁰ En canvi, Molas (1999: 49), ressenyant el llibre de Jardí i sense argumentar-ho, va pretendre que el poema, igual que les *Observaciones sobre la lengua catalana*, havia de ser del segon exili, mentre que en l'entrada del *Diccionario de la literatura catalana* (Molas 2008: 812), en matisa aquesta datació amb l'adverbi «potser». Manuel Jorba (1986: 56-57), tot i tenir present l'auge del tema comú durant el Trienni i la contribució de Puigblanch a mitificar-lo com a parlamentari, creia també que seria més justificat que escrigués el poema amb la diatriba contra Ferran VII ja al segon exili, quan ja no podia ser considerat «“recuperable”», per bé que l'havia de detestar prou des del moment que va ser «fet esclau» per la seva «culpa», com en retreu un vers (Cahner 2005: 522, núm. 82).

Adduint també les «dures crítiques contra Ferran VII i els seus pares», Jordi Rubió i Balaguer (1986: 315) l'havia ubicat, en canvi, en el primer exili, en no trobar «versemblant» que els versos haguessin «estat escrits a Madrid» —amb intenció de donar-los a conèixer—, «sota la sobirania d'aquest monarca», i descartant el segon perquè (a més de situar en torn de 1816 les *Observaciones sobre la lengua catalana*, com hem vist), en el ms. 3702 de la BNE, juntament amb versos del poema, hi ha «documents que porten data del 1818 i del 1819». Abelló (1986: 26) en recull la hipòtesi i la detalla més. Amb tot, cal tenir present que l'ordenació del fons de la BNE no és sempre cronològica. D'altra banda, si un full conté diversos textos, això no suposa que siguin coetanis ni sempre és possible escatir quin n'és més antic. En posaré només alguns exemples datats o datables d'aquest mateix manuscrit (a més de situar-hi alguns versos relacionats amb *Les Comunitats de Castella*, que serviran també per donar a conèixer algunes poesies castellanes de Puigblanch (per als versos que poden tenir relació amb la *Historia de los tiempos que acaban de pasar, en sátiras*, em remeto a Vall 2009):

f. 37r-38r: l'«oda» de Puigblanch «Temístocles expatriado» va ser feta «años atrás» segons explica en una carta a Villalba datada a Londres el 17 de febrer de 1825 [podria llegir-se 1824, però tenint en compte la lletra de Puigblanch, no és probable] (AHNOB,

30. Moll (2016: 513 i 515) situa el poema, sense donar arguments, entorn de 1823, si bé comenta que «sovint» «s'ha relacionat» amb «l'afirmació continguda en una carta», la copiada en *Observaciones sobre la lengua catalana*, que el considera de 1816.

Fernán Núñez, C.2145, D.3, núm. 44).³¹ No encaixa prou en la correspondència d'ambdós de la BNE, ms. 8853, perquè han de mancar-hi altres cartes.

f. 39r-40v: versos de dos idil·lis també de Puigblanch esmentats en la carta citada, en què anuncia que pensa publicar-los i en replica les crítiques del seu amic a la mètrica i al llenguatge (justificant-ne els arcaïsmes com a «corrientes y nada afectados»).

f. 43r-46r: el «Manifiesto de Fernando VII en 1830», «con motivo del destronamiento [el 2 d'agost] de Carlos X de Francia», poema al qual ja m'he referit.

f. 51v: carta en anglès del 28 d'octubre de 1818.

f. 52r: comencen els versos en català que s'han relacionat amb *Les Comunitats de Castella*.

f. 57r: una carta en castellà en què es parla d'un exemplar d'*Unmasked Inquisition* (1816), a l'anvers de la qual s'han escrit les estrofes 4a, 1a i 2a del glossari de *Les Comunitats de Castella*, que es troben també en altres f.: 1a (58v, 61v), 2a (58v, 61v), 3a (58v, 61v) i 4a (58r, 61v).

f. 59r: encara que no indicaré la ubicació de la resta d'estrofes, cal destacar que hi ha l'octava —segons la numeració de Cahner (2005: 475-476)— 23 i, capgirada, la 21 al revers de la part inferior d'un anunci de loteria de la casa Sivewright, per a un dimarts 20 de maig —l'any no pot correspondre al 1818, com s'ha afirmat, sinó, si de cas, al 1817 o el 1823, per esmentar només els anys més pròxims, segons diverses aplicacions de calendari perpetu que he consultat.

f. 66r-70v: versos de Garcia, com en el ms. 7217 de la BNE, f. 208-215.

f. [76b]r: full només amb un segell de 1818.

f. 113v: un rebut de classes del 2 de febrer de 1819.

f. 129r-131v: una «Apología de los necios» en vers, datada el «25 de m[ar].^{zo} de 1837».

f. 132r: el poema «En el entierro de Fígaro [Larra]», «Décima improvisada después del epicedio del Sr. Zorrilla», que aquest va llegir durant l'enterrament del 15 de febrer de 1837.

A les estrofes de *Les Comunitats de Castella* d'aquest manuscrit i a les que figuren en net del 3727 —que sovint havien passat desapercebudes, com ha remarcat Abelló (1986: 12)—, cal afegir un esborrany inadvertit de la relativa explícitament a Carles I (Cahner 2005: 518; núm. 76) que he detectat entre els papers referents sobretot a *La Inquisición sin máscara*, del ms. 7604, f. 434r. La tinta coincideix amb la del document que el precedeix: un extracte de l'*Antilogia Papa*.

Si l'encàrrec i la concessió del canvi de tema haguessin estat a Villalar o, almenys, a Castella, no podrien emmarcar-se en els exilis, encara que seria possible que Puigblanch hagués concebut la petició en el primer. Evidentment, el Dos de Mayo de 1808 ens remunta a aquesta data, però aleshores, justament per la invasió francesa, Puigblanch va haver d'abandonar Castella i no consta que hi tornés fins al Trienni Liberal. D'altra banda, almenys l'estrofa citada relativa al captiveri de 1814 ha de ser, òbviament, posterior al fet. Si la persona que li hagués encarregat fos l'Empecinado, com que va ser executat el 19 d'agost de 1825, Puigblanch es podria sentir més alliberat de l'obligació de concloure el poema. No obstant això, n'explicarien el relegament prou altres factors, com el

31. Hi fa referència també a *Gil Blas*, de Lesage, que va traduir, i a les poesies de Melchor de Fonseca Almeida.

desengany de l'aplicació del liberalisme a l'Estat, l'àrdua tasca dels *Opúsculos* i de nombroses i complexes idees que volia portar a terme i la manca d'una clara intenció, si més no prioritària, de recuperar el català com a llengua de cultura. De fet, si, avançat el segon exili, hagués volgut donar a conèixer que encara treballava en *Les Comunitats de Castellà*, l'hauria pogut incloure en els anuncis de projectes recollits en els *Opúsculos*, en els quals també el podria haver evocat amb qualsevol pretext.

7. EL VOCABULARI DE QUATRE ESTROFES

En transcriu íntegrament el glossari de l'anvers:

Oct. 1. Llur [subratllat esborrat perquè es reserva per a la traducció aquesta marca, que transcriu com a cursiva, també quan s'oblida] *su* (ital[iano]. *Loro* franc[és]. *Leur*). Plaher *placer*[.] Fa *hace*. Pot *puede*. Ab *con*. Quins *que*. Sa pau *su paz*. Avalot *tumulto*. Lluc *veo*. Puch *puedo*.

Oct. 2. Fent *haciendo*. Ton *tu*. Peus endola *pies enluta*. Maig *mayo*. Desfullats [~~«deshojados»~~] tos ramells *Deshojados tus ramos*. Molt greu *mucho sentimiento*. N' por *ne* pronombre [paraules afegides a la interlínia de lectura dubtosa, que podrien fer referència a l'ús en italià també de *ci*] italiano, y q[u].^e los franceses han mudado en *en*. Mes *mas*. Planct *Llanto*. Amb *con*. Puix *pues*. Ays *ayes*. Sos [no tradueix aquest mot, potser per considerar la traducció massa òbvia]. Venjant ~~*venj*~~ [paraula inacabada, segurament pel mateix motiu]. ~~*Bat*~~ [paraula de lectura difícil, potser «~~destruye~~»], ~~*bate*~~. Nou *nuevo*.

Oct. 3. *Horre* horrido. Trencat[s] *quebrados*. Prou *mucho*. Apres *despues*. Espills *espejo*, *exemplos*. Lluny *lexos*. Perills ~~*pel*~~. Pogués naixer [mot afegit a l'interlínia] *podiera nacer*. Tothom *todos ó todo el mundo*.

Oct. 4. Fet *hecho*. Tem menysprear *teme despreciar*. Creu *cree*. Deute *deuda*. Breçol *cuna*. Farfanta vil *muger*. Pot *puede*. Den de *el*. Sucosa *jugosa*. Seus *estas sentado*.

Tots els termes estan presents en algunes de les versions ja conegudes de les estrofes, exceptuant el mot «prou», de la tercera. Pel que fa a la paraula «planct», figura en el ms. 3702, f. 57v i 58v, per bé que Cahner (2005: 521) la va transcriure, erròniament, com a «plànnot», tot i reconèixer que no havia pogut documentar aquest mot i haver de justificar-lo com una «creació personal» de l'autor. El fet que «horre», que apareix al f. 61v, hagi estat corregit en la versió del f. 58v corrobora que la versió glossada és primerenca. Pel que fa a les variants ortogràfiques, són escasses. Hi destaca la vacil·lació *ab/amb*, que contraposa la forma tradicional a la col·loquial.

La majoria de paraules poden ser difícils d'entendre a un castellanoparlant, però no totes, i menys si el destinatari tenia un cert grau de coneixement del català. Potser, però, Puigblanch peca de prudent. En el cas de la paraula *espill*, en dona tant el significat literal com el figurat («exemplos») i la definició de *farfanta* ('prostituta') és eufemística, com variants que la substitueixen en altres versions. D'altra banda, es complau a comparar la pronominalització catalana amb la italiana i la francesa, aprofitant l'oportunitat de lluir

els seus coneixements filològics, però caient, com fa sovint, en errors etimològics, atès que en la derivació de *en* a *inde* s'han documentat les formes intermèdies *int* i *ent*, per la qual cosa no es tracta d'una metàtesi.³² Que situï en darrer terme el francès ho expliquen les seves teories sobre l'origen dels idiomes, en què, com hem vist, l'italià seria la segona llengua romànica a aparèixer, després del català.

8. L'ARGUMENT DEL POEMA

El títol estableix l'episodi en què s'hauria de centrar la poesia, encara que s'hi puguin aglutinar altres aspectes vinculats a la ideologia liberal. Pel que fa a possibles fonts historiogràfiques —ja m'he referit a les literàries—, en l'esmentat dictamen, es narra sumàriament l'esdeveniment, se cita l'historiador Prudencio de Sandoval i s'explica que la comissió parlamentària ha consultat documentació de l'Archivo de Simancas sobre l'episodi i que ha proposat d'estudiar-lo a la Real Academia de la Historia.³³ Ja abundaven les crítiques a Carles I en *La Inquisición sin Máscara* i es troben diverses referències a ell i als comuners en els *Opúsculos*.

Com es precisa a continuació del passatge citat sobre l'origen del poema, les quatre octaves que Puigblanch havia de recitar formarien part d'una «profecia en boca de un santo monge á quien consultarán los comuneros acerca del éxito que puedan prometerse en su empresa y medios de conseguirla»: no pot arrelar «en el suelo español el árbol de la libertad», metàfora ja tòpica que en una estrofa s'aplica al parlament britànic (Cahner 2005: 525, núm. 85), i, per tant, esdevé «inevitable» que «los patriotas sucumban al poder de los realistas». Les estrofes podrien ser, doncs, les del vocabulari, relatives a Ferran VII. A Carles I (ell l'anomena V, seguint la numeració germànica) «le anunciará en pena de su despotismo la extincion de su dinastía [dalt de «despotismo», que es repetiria], despues de una corta serie de sucesores á qual mas debiles siendo ocupado ilegitimam[ent].^e el trono, [afegit a la interlínea «despues de una guerra civil», la de Successió]», «por una dinastia [la borbònica] tan despota como la suya y aun mas debil», de manera que «ambas juntas ni den un monarca cuyo nombre merezca pasar á la posteridad». Al «clero» predirà «también por su ambicion de poder y por la parte que entonces tomo contra el pueblo principalm[ent]e. el Dean de Utrech gobernador del reyno y luego Pontifice con el nombre de Adriano VI», la «próxima separacion» de la «iglesia de Roma que se certi-

32. <<https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A9E1239>>. [Consulta: 10 de març de 2024.]

33. En el ms. 7217 de la BNE, f. 154v i f. 155v, hi ha extractes de la *Historia de la vida y los hechos del emperador Carlos V*, de Sandoval, corresponents, respectivament, als llibres V, § 16 i IX, § 2, relatiu als comuners. Puigblanch posseïa un exemplar d'aquest llibre (*Catalogue of the Learned and Valuable Library of the Late Dr. D. Antonio Puigblanch*, p. 20, núm. 466), que va citar en *La Inquisición sin máscara* i en els *Opúsculos*, igual que altres fonts historiogràfiques que el podien servir també per a l'episodi. Cal destacar, a més, que, en el ms. 20242/35, 7, es copia *Preguntas que el Emperador Carlos V hizo al P. Melchor Cano*. Valladolid 15 nov. 1555.

ficó» per l'auge del protestantisme («la doctrina» de Luter i Calví). Puigblanch havia pensat, doncs, a convertir els comuners i Carles I amb correlats, respectivament, dels liberals i de Ferran VII mitjançant vaticinis, un gènere força usat al Renaixement (Duran i Requesens 1997) i que persistia al XIX.

S'hi remarca, a més, que «estaban los españoles esclavizando y vexando al nuevo mundo que acababan de descubrir». Hi ha explícites referències a l'Amèrica del Sud en diverses estrofes. La resistència al desenvolupament de la colonització americana al segle XVI té com a correferent l'emancipació del XIX, en la qual va intervenir el liberalisme (Breña 2006). Puigblanch (s. a.: I, CXXXVI- CXXXVII) fa un balanç clarament negatiu del domini espanyol d'Amèrica:

Provechos a la antigua España no le han resultado ningunos de la ocupación de las Américas, o no han sido tales que balanceen con mucho los daños; los aprovechados fueron los aventureros que ya en clase de soldados, ya de marineros, ya de tratantes i especuladores de toda especie pasaron a fijar allí su residencia. Son pues mui fuera de tiempo i sazon las declamaciones de sus descendientes, abogando por los pobres indios contra la opresión de los españoles europeos, o lo que es mas ridículo, tomando su voz i nombre, habiendo sido ellos, i siendo sus inmediatos opresores, así como los solos efectivamente aprovechados [...] Cuando les faltase otro provecho o ventaja sobre nosotros, hoy pueden andar en planes de república, lo cual no podrían en la España europea, a cuya opresión no se le ve fin, siendo tanto mas difícil de contrarrestar, cuanto hai escasez de hombres, o sea *d'animali pensanti* para contrarrestarla.

Les estrofes sobre les Canàries, com que aquestes illes eren escala habitual o punt de sortida en navegacions a Amèrica (Gambín 1917), s'hi podrien relacionar. També cal tenir present, però, la seva història durant el regnat de Carles I, en què van viure aixecaments socials que s'han relacionat amb els comuners, va haver-hi conflictes amb la Inquisició i es van ressentir dels enfrontaments amb França (Anaya 1990, Lobo 2017 i Fortes 2018). D'altra banda, cal considerar les possibles fonts historiogràfiques, mitològiques, llegendàries i literàries de Puigblanch i com entronca la seva representació de les Canàries amb les d'altres autors, algunes de les quals han estat objecte de diversos estudis.³⁴ No sé si va afavorir les referències a aquestes illes la coneixença del canari Diego Correa Gorbálán, que va ser capturat juntament amb ell a Gibraltar, com comenten en l'article de *Cercles*.

Seria aventurat especular com es podrien reordenar totes les estrofes, suposant que formin part del mateix poema, en funció d'aquest argument i les noves dades biogràfiques que aporten en l'altre article. D'altra banda, l'organització i fins i tot l'argument podrien haver variat en el procés de composició.

34. P. ex., en el ms. 7273 de la BNE, f. 414v, es cita *Noticias de la historia general de las islas Canarias*, de José de Viera y Clavijo, a propòsit d'un enfrontament del 1735 entre la Inquisició canària i l'Audiència.

9. LA DIFUSIÓ DE LES COMUNITATS DE CASTELLA

Diversos autors han postulat la incidència de Puigblanch en «La pàtria», d'Aribau, començant per Manuel Milà i Fontanals (1893: 360), que creu que el va influir també en l'ús de l'alexandrí, el qual considera, falsament, «casi olvidado [en la literatura catalana] des de Muntaner», que el va emprar en el seu *Sermó*. Les similituds són, certament, abundants, però no prou específiques per assegurar l'influx de l'un sobre l'altre. En tot cas, la coneguda referència al «fervor pindárico» de Puigblanch de 1834, com s'ha coincidit a interpretar, deu suscitar-la *Les Comunitats de Castella*.³⁵

Fèlix Torres Amat (1836: 508) hi al·ludeix més explícitament en les *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, marcant-ne en cursiva la descripció, en castellà, com si fos un títol:

Despues [de 1a ed. de *La Inquisición sin máscara* «desde 1811»] creo que ha publicado varias obritas en prosa, y tambien en verso, alguna de estas en catalan: solo he visto la *historia de las comunidades de Castilla*, y una oda á la supersticion.³⁶

Crec que queda força clar que les obres en català de Puigblanch són en vers, però no que corresponguin a les especificades. Per tant, es manté la incertesa sobre la llengua de l'oda a la superstició.³⁷ En canvi, és evident que les dues obres s'inclouen entre les que ha «publicado», participi que no té necessàriament en el sentit d'«imprimido» i que és matissat per «creo».

Feliçment, però, Manuel Jorba (2013: 53) ha localitzat una impressió de quatre estrofes del poema que ens ocupa (Cahner 2005: 460-463 i 514, núm. 1-3 i 71), amb el títol de «Fragmento de *Las Comunitats de Castella*», en el plec *Muestras de varias poesias catalanas, segun el especial caracter de sus diversas épocas*, editat per la Imprenta de A. Bergnes y Comp., [1840-1842/1843, segons ha conjecturat].³⁸ Com que Puigblanch va morir el 25 de setembre de 1840, aquesta edició podria ser ja pòstuma, si bé el llibre de

35. *El Vapor. Periódico Mercantil, Político y Literario de Cataluña*, núm. 110 (2 d'agost de 1834), p. 4.

36. No s'ha provat l'autoria d'altres poemes en català del ms. de la BNE.

37. Aquesta creença irracional va ser molt vituperada per la Il·lustració i no és estrany, que, sovint al·legoritzada, aparegui en la poesia, a vegades transcendint aquest enfocament amb elements al gust romàntic (veg., per exemple, les odes «to Superstition» de Joseph Warton, Samuel Rogers, Nathan Drake...). No he destriat versos de Puigblanch que responguin clarament al tema entre les octaves que s'han considerat de *Les Comunitats de Castella*, si bé no hi manquen referències al «fanatisme» i figures monstruoses. Abelló se'n deu ocupar en el treball de recerca esmentat.

38. Li agraeixo que m'hagi aclarit que el va adquirir «devers l'any 2008» a la Llibreria Antiquària Delstres, me n'hagi facilitat una reproducció i hagi refermat la voluntat d'editar-lo quan li ho permetin altres tasques. Faig extensiu el meu agraïment a les seves erudites classes, en què em va donar a conèixer Puigblanch.

Francesc Vicent Garcia d'aquell any en què es basa la datació del plec, que inclou també textos d'aquest poeta, va aparèixer abans del decés.³⁹

Almenys, ho és el conegut esment de Ramon Muns i Serinyà (1842: 29-30), que cita, amb diverses variants respecte a totes les versions conegudes, les estrofes segona i tercera, d'aquest «poema épico catalan» que «nuestro célebre» Puigblanch havia «proyectado y aun principado» —el considera, doncs, inacabat—, les quals «estampó» en la «introduccion». El verb fa pensar, si bé no exclusivament, en una versió impresa, potser l'exhumada per Manuel Jorba, que hauria modificat força. Així i tot, Víctor Balaguer (1863: 826), en la seva *Història de Catalunya*, creu que «únicamente se han dado á luz algunos fragmentos» de «*Las Comunitats de Castella*» «en memorias literarias y en estudios críticos», ignorant-ne, doncs, l'edició.

En l'article de *Cercles*, explico les vicissituds del llegat de Puigblanch, documento que els seus papers de la BNE van ingressar-hi el 1868, per bé que el que aleshores n'era director, Juan Eugenio Hartzenbusch, ja havia publicat la recreació d'un poema de Puigblanch el 1848 (Vall 2009), i dono notícia que el 1871 els havia consultat José Maria Sbarbi. Com és conegut, el 22 de desembre de 1876, Octavio de Toledo, cap de la Sala de Manuscrits de la BNE, comunicarà a Marcelino Menéndez Pelayo, que s'hi havia interessat, que en els dotze lligalls hi ha trobat versos que podrien formar part de *Les Comunitats de Castella* i cap que tingués relació amb *Lo temple de la Glòria*, i ell ho fa saber a Joaquim Rubió i Ors dos dies després.⁴⁰ Rubió (1877: 23-24) ho menciona en la *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literaturas catalanas*, llegida a la Reial Acadèmia de Bones Lletres el 13 i el 17 de febrer de 1877. Referint-s'hi, el 22 de juny d'aquell any Manuel Milà i Fontanals (1893: 359), en un discurs sobre Aribau llegit a l'Ateneu Barcelonès 1877, cita el poema com «los versos que empiezan “Del esfors espanyol l'èxit desventurat”».

He cercat inútilment, no tan sols de manera telemàtica, alguna altra edició del poema en alguna publicació periòdica o solta. Almenys, però, com he avançat, puc aportar que Puigblanch explica que tenia intenció de recitar-ne quatre estrofes. No n'indica si seria en públic o de manera més privada ni el moment ni el lloc. En cas que les estrofes triades fossin les relatives a Ferran VII —tot i que no se n'hi explicita el nom, les al·lusions són fàcilment recognoscibles—, podria ser arriscat publicar-les obertament, fins i tot durant el Trienni, en què continuava regnant i conspirant, però no s'ha de descartar que les llegís almenys en ambients liberals. Tot i que la commutació del tema s'hagués produït en terres castellanes, que el vocabulari podria facilitar la interpretació de les estrofes als castellanoparlants i que podrien afavorir-ho actes d'homenatge als comuns (com els de Villalar), la recitació podria ser a qualsevol altre lloc, també als Països Catalans o a l'exili.

39. Veg., p. ex., el *Diario de Barcelona*, núm. 41, 10 de febrer de 1840, p. 653, i núm. 144, 23 de maig de 1840, p. 2062.

40. <<https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/carta-de-jose-m-octavio-a-marcelino-menendez-pelayo-madrid-22-diciembre-1876-793596/html>> i <<https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/carta-de-marcelino-menendez-pelayo-a-joaquin-rubio-y-ors-santander-24-diciembre-1876-843267/html>>. [Consulta: 10 de març de 2024.]

10. CONCLUSIÓ

En el fons personal de Puigblanch integrat en el de Fernán Núñez de l'Archivo Histórico de la Nobleza, pel que fa a la literatura, mentre que no es troba cap referència a *Lo temple de la glòria*, poema que s'ha atribuït improbablement a Antoni Puigblanch, hi ha diverses notícies desconegudes sobre la seva dedicació a la poesia castellana i unes explicacions del poema èpic *Les Comunitats de Castella*.

Si d'acord amb les *Observaciones sobre la lengua catalana* (se n'ha refermat l'atribució amb nous arguments) s'havia considerat que l'havia escrit com una làpida per enterrar dignament l'idioma, resulta que fins i tot l'havia motivat la commutació de l'encàrrec d'un poema en català sobre el Dos de Maig, tema que, per tant, Puigblanch també havia assumit. Podria ser que la persona que li hagués encarregat el poema i li hagués permès de canviar-ne el tema fos el Empecinado, destacat en la Guerra del Francès i capdavanter de l'homenatge als comuners, admirat per Puigblanch i coneixedor de la llengua catalana, però podrien haver-hi altres possibilitats desconegudes. El verb *encarregar* suggereix que ni va ser seva la idea d'escriure un poema en català sobre el primer tema, si bé el canvi sembla a iniciativa seva. En tot cas, era perfectament factible que, com altres autors, escrivís més esporàdicament o menys, algun poema en aquesta llengua i, en tot cas, esdevé una «gustosa obligació», oxímoron explicable per l'interès que tenia en el tema i en l'exaltació del liberalisme, però també, a banda del fet que el català era la seva llengua materna, pel repte filològic que suposava. Que el poema provingui d'un encàrrec no suposa que Puigblanch no s'hi esmercés ni li treu valor.

Si, com sembla, l'encàrrec i la reconversió es van produir a Castella i, en concret, a Villalar, no podia ser durant l'exili, encara que la idea de canviar de tema se li podria haver ocorregut abans de tornar. De totes maneres, és més fàcil que ho pensés després que el 1821 tingués un paper destacat en la comissió parlamentària per homenatjar els comuners. És probable que l'iniciés també aleshores el poema, encara que el podria prosseguir al segon exili, deixant-lo segurament inacabat perquè degueren absorbir Puigblanch els *Opúsculos* i altres projectes —alguns dels quals anuncia o evoca en els *Opúsculos*, a diferència d'aquest—, pel desengany envers el règim liberal espanyol i perquè no considerava prioritari d'impulsar el català com a llengua de cultura, encara que, sense detriment de l'ús del castellà com a llengua general, admetia el conreu de les llengües vernacles en el projecte confederal de *La regeneración política de la España*.

Com feia pensar el títol *Les Comunitats de Castella*, que la nova documentació confirma, el poema s'hauria de centrar en aquest episodi. Les referències a èpoques posteriors, amb el vincle de la interpretació liberal, Puigblanch pretenia justificar-les, argumentalment, amb el recurs a la profecia. El regnat de Carles I no hi és vist com un període renaixentista, amb elements erasmistes que li podien complaure, sinó com una monarquia autoritària, amb la qual entroncarà l'absolutisme posterior, accentuat per la dinastia borbònica. La crítica a l'imperialisme permet entroncar-hi les estrofes referents a Amèrica (amb ressonàncies contemporànies pel procés d'emancipació).

Així i tot, la narració històrica es troba escassament desenvolupada en les octaves reials conservades. A Puigblanch li temptaven més els aspectes autobiogràfics i les re-

ferències a la política actual. No estranya que les quatre estrofes el vocabulari de les quals glossa en castellà siguin relatives a Ferran VII, tema que el degué complaure pel ressentiment personal i col·lectiu, l'actualitat i el caràcter satíric. Podrien ser les primeres que en va escriure i correspondre a les que havia de recitar. Tant de bo n'aparegui nova documentació, que, com aquesta, n'aporti més dades que rectifiquin, matisin o completin la interpretació de les escasses de què disposem.

11. BIBLIOGRAFIA CITADA

- ABELLÓ JUANPERE, Joan (1986): *Inventari dels papers d'Antoni Puigblanch*, tesi de llicenciatura, dir. Amadeu-J. Soberanas i Lleó. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- ABELLÓ JUANPERE, Joan (1988). «Estudi preliminar», dins Antoni PUIGBLANCH: *La Inquisición sin máscara*. Barcelona / Mataró: Alta Fulla / Patronat Municipal de Cultura de Mataró.
- ABELLÓ JUANPERE, Joan (1989): «Actitud d'Antoni Puigblanch enfront de la llengua catalana entre 1811 i 1832», dins *II Congrés Llengua Catalana*, vol. VIII. València: Institut de Filologia Valenciana, p. 215-225.
- ANAYA HERNÁNDEZ, Luis Alberto (1990): «El movimiento comunero en Canarias. Su incidencia en la conflictividad grancanaria de 1524-1526», dins *IX Coloquio de Historia Canario Americana*. Las Palmas: Cabildo de Gran Canaria / Casa Colón, p. 403-436.
- ANGUERA I SOLÉ, Montserrat (1974): «*Grammatica Cathalana*» de Josep Ullastra. *Estudi i edició crítica*, dir. Antoni Comas, tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- AUSÍN CIRUELOS, Alberto (2016): «Creando un héroe: El Empecinado y su propaganda durante la Guerra de la Independencia (1808-1814)», *Revista Universitaria de Historia Militar*, vol. V, núm. 9, p. 134-152.
- BALAGUER, Víctor (1863): *Història de Catalunya y la Corona d'Aragó*, vol. V. Barcelona: Manero.
- BAROJA, Pío (1977): *Los contrastes de la vida*. Madrid: Caro Raggio.
- BATISTA I ROCA, Josep M. (1971): «Els precursors de la Renaixença», *8 conferències sobre Catalunya*. Barcelona: Proa.
- BERZAL DE LAS ROSAS, Enrique (2008): *Los Comuneros de la realidad al mito*. Madrid: Sílex.
- BREÑA, Roberto (2006): *El primer liberalismo español y los procesos de emancipación de América, 1808-1824. Una revisión historiográfica del liberalismo hispánico*. México: El Colegio de México.
- CAHNER, Max (2002): *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849)*, vol. II(2). Barcelona: Curial.
- CAHNER, Max (2005): *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849)*, vol. III. Barcelona: Curial.

- CORMINAS, Joan (1849): *Suplemento á las memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*. Burgos: Arnaiz.
- DURAN, Carola (2008): *El Bruc en la literatura catalana del segle XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DURAN, Eulàlia (1982): *Les Germanies als Països Catalans*. Barcelona: Curial.
- DURAN, Eulàlia / REQUESENS, Joan (1997): *Profecia i poder al Renaixement. Textos profètics catalans favorables a Ferran el Catòlic*. València: Eliseu Climent.
- FÀBREGAS I BLANCH, Àngel (1996): «L'entorn familiar d'Antoni Puig i Blanch. Estudi genealògic», *Full del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 55, p. 7-18.
- FORTES GUTIÉRREZ, José Luis (2018): «Carlos I, Reforma e Inquisición en Canarias», *Cuadernos de Historia Moderna*, vol. XLIII, núm. 2, p. 465-483.
- GAMBÍN GARCÍA, M. (2017): «Canarios al sur del cabo Bojador: viajes a África y a América en tiempos de Carlos V», dins *XXII Coloquio de Historia Canario Americana*, p. 1-14.
<<https://revistas.grancanaria.com/index.php/CHCA/article/view/10014/9518>>. [Consulta: 10 de març de 2024.]
- GLENDINNING, Nigel (1959): «Spanish books in England: 1800-1850», *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*, n. 3(1), p. 70-92.
- GUTIÉRREZ NIETO, Juan Ignacio (1973): *Las Comunidades como movimiento antiseñorial*. Barcelona: Planeta, p. 49-73.
- JARDÍ, Enric (1960): *Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença*, pròleg de Jordi Rubió i Balaguer. Barcelona: Aedos.
- JARDÍ, Enric (1964, novembre): «Miquel i Vergés i els estudis sobre Antoni Puigblanch, Serra d'Or», núm. 11, p. 1-2.
- JORBA I JORBA, Manuel (1979, setembre): «Sobre la llengua catalana al final de l'Antic Règim: el *Diario de Barcelona* (1792-1808)», *Els Marges*, núm. 17, p. 27-52.
- JORBA I JORBA, Manuel (1983): «Actituds davant de la llengua en relació amb la Renaixença», dins TAVANI, Giuseppe / PINELL, Jordi (ed.): *Actes del Sisè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Abadia de Montserrat, p. 127-151.
- JORBA I JORBA, Manuel (1986): «Llengua i literatura. 1800-1833», dins MOLAS I BATLLORI, Joaquim (dir.): *Història de la literatura catalana*, vol. VII. Barcelona: Ariel, p. 41-75.
- JORBA I JORBA, Manuel (2013): *A propòsit de la primeríssima recepció de «La pàtria» d'Aribau (1833-1859)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica.
- LOBO CABRERA, Manuel (2017): «Carlos I y Gran Canaria», dins *XXII Coloquio de Historia Canario Americana*. Las Palmas: Cabildo de Gran Canaria / Casa Colón, p. 1-20.
<<https://revistas.grancanaria.com/index.php/CHCA/article/view/10016/9519>>. [Consulta: 10 de març de 2024.]
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1893): *Obras completas del Doctor D. Manuel Milá i Fontanals*, t. V. Barcelona: Librería de Álvaro Verdaguer.
- MIQUEL I VERGÉS, J. M. (1955): «Liberales y románticos», *Revista Iberoamericana de Bibliografía*, vol. V, núm. 1-2, p. 53-56.

- MIQUEL I VERGÉS, J. M. ([1958]): *Puigblanch. Figura de la Prerenaixença. Un talent sense profit*, mecanoscrit inèdit dipositat a la Biblioteca Pare Fidel Fita, d'Arenys de Mar, pel seu amic Ferran de Pol. N'agraeix les informacions de la directora, Montserrat Abad Padrosa.
- MIQUEL I VERGÉS, J. M. (1989): *La filologia catalana en el període de la Decadència*. Barcelona: Crítica. S'havia publicat de setembre a desembre de 1938 amb el mateix títol a la *Revista de Catalunya*, núm. 90, 91, 92 i 93.
- MOLAS I BATLLORI, Joaquim (1999): «Un llibre sobre Antoni Puigblanch», dins *Obra crítica*/2. Barcelona: Edicions 62, p. 48-54.
- MOLAS I BATLLORI, Joaquim (2008): «Antoni Puig i Blanch», dins BROCH, Àlex (dir.): *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 812-813.
- MOLL, Antoni Lluís (2016): «Èpica: *Les Comunitats de Castella*», dins BROCH, Àlex (dir.): *Història de la literatura catalana*, vol. IV. Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Barcino / Ajuntament de Barcelona, p. 512-516.
- MORAN I OGERINJAUREGUI, Josep (1994): «Consideracions sobre els liberals espanyols i la llengua catalana», dins *II Congrés Llengua Catalana*, vol. VIII, València, Institut de Filologia Valenciana, 1989, p. 659-669. Recollit en íd. (1994): *Treballs de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 169-185.
- MUNS I SERINYÀ, Ramon (1842): «Memoria», dins *Academia de Buenas Letras de Barcelona. Sesión publica del día 2 de julio de 1842*. Barcelona: Imprenta d'A. Brusi, p. 5-31.
- PERS I RAMONA, Magí (ed.) (1842): *Lo Temple de la Glòria*. Barcelona: Saurí.
- PERS I RAMONA, Magí (1850): *Bosquejo histórico de la lengua y literatura catalana, desde su origen hasta nuestros días*. Barcelona: Imprenta de J[osé]. Tauló.
- PERS I RAMONA, Magí (1857): *Historia de la lengua y la literatura catalana. Desde su origen hasta nuestros días*. Barcelona: Imprenta de José Tauló.
- PERS I RAMONA, Magí (1863): *El robo de Filis*. Barcelona: Establiment Tipogràfic de Narcís Ramírez.
- POY I COMES, Manuel (1824): *Llave aritmética y algebráycia [...] Cuarta impresión*. Imprenta de la Viuda de D. Agustin Roca.
- PUIGBLANCH, Antonio [amb el pseudònim Natanel Jomtob] (1811-[1813]): *La Inquisition sin máscara [...]*. Cadis: Imprenta de don Josef Niel.
- PUIGBLANCH, Antonio (1816): *The Inquisition Unmasked*. Londres: William Walton.
- PUIGBLANCH, Antonio (1817): *Die entlarvte Inquisition*. Weimar: Gr. H. S. priv. Landes-Industrie Comptoirs.
- PUIGBLANCH, Antonio (1824): *La Inquisition sin máscara*. Mèxic: Imprenta de la Aguila.
- PUIGBLANCH, Antonio (s. a.): *Opúsculos gramático-satíricos [...]*. Londres: Guillermo Güthrie.
- RATTI, Maria (1970): *El mito de los Comuneros visto a través de los escritores liberales del siglo XIX*, dir. Robert Jammes / M. Serra-Baldo, «memoire» per al Diplôme d'Études Supérieures. Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Toulouse.
- REIXACH I PUIG, Ramon (2008): *Els orígens de la tradició política liberal catòlica a Catalunya*. Mataró, s. XVIII-XIX. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

- ROSSICH, Albert (2010): «La fortuna literària i crítica de Francesc Vicenç Garcia», dins *Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*. Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitella, p. 505-574.
- RUBIÓ Y ORS, Joaquín (1877): *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas: ¿Débese á la influencia de los modernos trovadores provenzales? Memoria escrita para la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona y leída en sus sesiones de los días 3 y 17 de febrero de 1877*. Barcelona: Celestino Verdager.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1986): *Història de la literatura catalana*, vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SAMPEDRO ESCOLAR, José Luis (2021): «Un retrato inédito de Julián de Villalba García», *Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía*, núm. 24, p. 245-270.
- TORRES AMAT, Fèlix (1836): *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de J. Verdager.
- VALL I SOLAZ, Francesc Xavier (2009, novembre): «“Tersites”, Una faula De Puigblanch recreada per Hartzenbusch», *Els Marges*, núm. 72, p. 93-104.
- VALL I SOLAZ, Francesc Xavier (2023): «“Diuen que és mort lo Interés”, sàtira utòpica de Francesc Vicent Garcia», dins MIRALLES, Eulàlia / SOGUES, Marc / VALSALOBRE, Pep (ed.): *Sou lo que podeu mostrar que haveu begut d'aquesta font. Homenatge al professor Albert Rossich*. Catarroja: Afers, p. 497-506.

12. APÈNDIX

Explicacion a les coses que presenten
alguna ~~frase~~ ~~frase~~

Oct. 1. Lur in (ital. l'oro francleur). Pleher plecer
fe hace. Pot puede. Ab con. Quin que. Se par in
par. Abator cumultu. Quich ves. Puch puede.

Oct. 2. Tenir haciendo. Ten in. Pen endo la pie calu
re. Marg mago. Desfullar desfujado ts ramell
desfujado tes ramu. Molt gran muchs ramimient
Ne por ne promete italiano, o el republica no la
mudat er a. Mes mas. Planer llaut Amib con
Puix pues. Ay ayer. Lo. Voujant. sey Dar de de
l'ere Non nuevo

Oct. 3. Horre horrido. Trencar quebrado. Prou ma
cho. Agnes de que. E pill espejo, exemplu. Quin
lejos. Perills pet. Pogues pueten nacer. Totum ts
ts ts el mundo

Oct. 4. Ten hecho. Ten meny per seme menopre
ciar. Cron ese Ouse Oude Oraz cone. Turfan
vil mager. Pot puede Oer de el. Lucie jagore
Tous ere remado.

Espanya. Ministerio de Cultura y Deporte. Archivo Histórico de la Nobleza,
Fernán Núñez, C.2145, D.3, n. 5.

RESUM

El fons dels ducs de Fernán Núñez de l'Archivo Histórico de la Nobleza (Toledo) inclou diversos documents d'Antoni Puigblanch (Mataró, 1775 – Somers Town, Londres, 1840), de què dono notícia en un altre article. En aquest, n'estudiaré un full que conté dos esborranys autògrafs en castellà amb explicacions relatives al seu important poema èpic *Les Comunitats de Castella*. En una cara, se'n glossa vocabulari de quatre conegudes octaves, en les quals satiritza Ferran VII. A l'altra, s'anuncia la intenció de recitar-ne un igual nombre d'estrofes, que podrien ser les mateixes, se n'indica el títol, se'n revela la gènesi i se n'esbossa l'argument, ajudant a aclarir-ne diversos aspectes de controvertida interpretació. Aquests textos es comenten en relació amb l'actitud lingüística i política de Puigblanch, tenint-ne en compte l'evolució. A més, s'aporten informacions sobre el seu conreu de la poesia castellana.

PARAULES CLAU: Antoni Puigblanch, *Comunitats de Castella*, liberalisme, èpica, literatura catalana.

ABSTRACT

New documentation on *Les comunitats de Castella* by Antoni Puigblanch
with an excursus on *Observaciones sobre la lengua catalana*

The collection of the Dukes of Fernán Núñez in the *Archivo Histórico de la Nobleza* (Toledo) includes several documents by Antoni Puigblanch (Mataró, 1775 – Somers Town, London, 1840), which I refer to in another article. Here I will comment on a page containing two autograph drafts in Spanish with explanations concerning his important epic poem *Les Comunitats de Castella*. On one side, the vocabulary of four well-known octaves satirising Ferdinand VII is glossed. On the other, the intention to recite an equal number of stanzas from it—which could be these same ones—is announced. The title of the poem is given, its genesis is revealed, and the plot is outlined, thus helping to clarify several controversial points of interpretation. These texts are commented on regarding the linguistic and political attitude of Puigblanch and its development. In addition, information is provided on his cultivation of Spanish poetry.

KEYWORDS: Antoni Puigblanch, *Comunitats de Castella*, liberalism, epic, Catalan literature.